

УДК 117.82:316.472.8+004.77

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.6>

І. Ю. Ільїн

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-3760-6796>

аспірант

Українського державного університету

імені М.П. Драгоманова,

викладач англійської мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут

імені Ігоря Сікорського»

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК НОВИЙ «ПАНОПТИКУМ»: В'ЯЗНИЦЯ САМОТНІХ

*There was a king who ruled the land
His majesty was in command
With silver eyes, the scarlet eagle
Showered silver on the people
Oh, Mother, tell me more*

Pink Floyd

Вступ. Ми живемо в світі невинно зростаючих соціальних мереж. Мережа як засіб спілкування та обміну даними існувала ще з давніх часів, тобто ми не можемо одностайно стверджувати, що соціальні мережі – це абсолютно новий винахід, який виник лише у ХХІ столітті з метою об'єднати розрізнені та самотні людські індивідууми та спільноти. Тисячі років тому, ще до винайдення всесвітньої мережі інтернет у 1969 році, людська цивілізація, а точніше представники влади налагодили вражаючі навіть для сучасного дослідника мережі спілкування, які поширювалися на всю Європу, а бувало і на весь світ. Можновладці минулих років та століть завжди враховували потужний вплив соціальних мереж на хід історії, за допомогою мереж вони поширювали та продовжують поширювати власну владу. Здається, що мережі існували ще з кам'яного віку, коли перші люди тільки починали рухатися в напрямку до цивілізації. Свої власні мережі створювали абсолютно всі групи людей, які мали владу в світі, який швидко розвивався – від ордену Тамплієрів, європейських королівських родин до банкірів Ротшильдів.

Яскравим прикладом є Наполеон, який вів листування з можновладцями фантастичного обсягу: від 2 до 5 тис. листів за пів року. Батько атомної бомби Роберт Опенгеймер створив власну мережу, яка налічувала понад 100 вчених фізиків, математиків, хіміків, яка поширювалася по всій території США. Все говорить про те, що соціальні мережі існували завжди, це зовсім не новий винахід людства, про що неодноразово стверджує дослідник соціальних мереж Ніл Фергюсон у своїй книзі «Площі та вежі». В статті ми повинні дослідити

вплив соціальних мереж, які перекрокували в інтернет з початком ери Фейсбуку, яка розпочалася у 2004 році і дослідити, який вплив на суспільство мають соціальні мережі, що знаходяться за межею екрану, чи не пригнічують вони нашу індивідуальність та не посягають на нашу приватність, свободу думки, не є причиною самотності сучасної людини, та не здатні маргіналізувати представників інтелектуальної еліти, що непокоїть багатьох сучасних мислителів.

Вважається, що соціальні мережі є способом позбутися від самотності для сучасної людини. На жаль, наявність соціальних мереж не здатна вирішити цю проблему, бо суспільство ще не готове перейти на шлях толерантності та розвивати саме конструктивну культуру спілкування. Архетиповою ознакою сучасного суспільства є ресентимент з якого виникає субкультура «культури скасування» і будь-який інтелектуал, який висловив думку, що не є популярною у суспільстві, може попасти під удар представників «культури скасування». Розвиток соціальних мереж в інтернеті привів людство до тотального контролю і здавалося, що конструктивна колись ідея зблизити людей вже не є такою райдужною, бо висловлення думок в соцмережах вже не є безпечним заняттям. Багато західних інтелектуалів часто ризикують бути переведеними у маргінали через висловлення фактів, доведених офіційною наукою. **Мета статті** – обґрунтувати припущення, що соціальні мережі здатні не тільки об'єднувати маси, окремі корпорації, людей, але й привести світ до ще більшої самотності та тотального контролю і метою даної статті є доведення цього припущення.

Проблемою соціальних мереж та зв'язків займалися філософ Д. Барнс, який ввів поняття «соціальна мережа», М. Фуко, американські психологи С. Мілгрем та Г. Треверс, британський історик та соціолог Н. Фергюсон.

Методологія статті. В статті передусім використовуються герменевтичний й компаративістський підходи.

Одним з ефективних методологічних «ключів» до розкриття ідей цієї статті, творення її наукової новизни та її аргументації можуть стати принципи філософської антропології як метаантропології члена-кореспондента НАН України Н.В. Хамітова, який виділяє три екзистенціальні виміри людського буття – буденне, граничне та метаграничне [16, с. 32–40].

Буденне буття людини характеризується залежністю від Іншого, відсутністю критичного мислення, світогляд такої людини занадто вузький та характеризується стереотипним мисленням, що не дає змоги зростати творчо, розвивати в собі толерантність [16, с. 32–40]. Люди буденного буття часто знаходяться під владою думок натовпу, тому ми робимо висновок, що більшість суб'єктів культури скасування є люди буденного буття, для яких публічна страта, тобто скасування іншої особистості є предметом шоу, часто єдиною можливістю відчувати себе впливовими. Це єдина можливість для таких людей створити навколо себе ілюзію своєї спроможності вершити долі та мати хворобливе уявлення про власну значущість. Тому часто представники буденного, яким часто не вистачає самодостатності та з метою зайвого самоствердження, якого не вистачає в повсякденному житті, об'єднуються у певні субкультури з метою бойкотування діяльності, творчості, можливості висловлюватися певною людиною.

Представники граничного буття характеризуються виходом за межі буденності, участю в процесі творення та сприйняття культури [16, с. 32–40]. При цьому маємо людей граничного буття, яких скеровує воля до влади і вони схильні використовувати інших як об'єктів маніпуляції [16, с. 32–40; 12, с. 86].

Особистості метаграничного буття здатні реалізовувати не лише волю до пізнання і творчості, а й до любові, свободи й *співтворчості* [16, с. 32–40; 12, с. 86].

Дана методологія, яка структурує людське буття, виходячі з міри критичності й свободи думки і дії, а також конструктивності і думки і дії, дозволяє осмислити як групову самотність у соціальних мережах, так і самотність творчої особистості в цих мережах.

Результати. Соціальні мережі мають необмежену владу, а Н. Фергюсон у книзі «Площі та вежі» навіть назвав одну з глав «Затвітати рево-

люцію», тобто можна припустити, що соціальна мережа цілком спроможна підняти натовп на протести і послідовно робити твіт і та пости в Фейсбуці [11]. Фергюсон пише, що тільки за 2017 рік, коли він почав писати свою книгу, New York Times випустив аж 136 статей, де було присутнє слово «мережа». Автор також стверджує, ще існують не лише ефірні, але і підпільні мережі. Існує навіть мережа, де можна домовитися про результати матчів, корупційні мережі та свої мережі у метро. За допомогою соціальних мереж, особливо таких як X, Facebook ведеться війна в політиці, особливо під час виборів, де у кожного кандидата повинна бути своя елітна мережа [11, с. 37]. Ми можемо не просто ділитися враженнями, але і робити скани власних листувань з метою викласти на загал з метою помсти, або приниження суперників. Таке було можливо не тільки в наш час, а набагато раніше. Тобто цьому способу розправи з опонентами вже кілька сотень років. Філософ В. Єрмоленко у своїй книзі «Ерос і Психея» наводить такий приклад, вивчаючи життя відомого французького письменника-гуманіста XVII століття П'єтро Аретіно: «Якби Аретіно жив у наш час, він був би відомим блогером, який встрявав би у суперчки з президентами країн, рок-зірками та мільярдерами, тегаючи їх у соціальних мережах, викладаючи скріншоти їхнього листування у мережу. Бути блогером тоді, на початку XVI століття означало приблизно те саме – тільки форма інша. Аретіно вигадав її: він писав листи сильним володарям, відомим художникам, впливовим кардиналам, а потім ці листи публікував для всіх». [6, с. 59]. Не дивно, що цього фактично першого блогера, також творця певної власної соціальної мережі, називали «бічем королів», а буквально через два роки після його смерті католицька церква включила його твори в «кодекс заборонених книг» через еретичні думки та сміливі виступи проти влади та духовенства.

Таке включення до «кодексу» чимось нагадує сучасну «культуру скасування», яка вже багато років домінує в суспільстві, одже можна зробити висновок, що і «культури скасування» вже понад 500 років, тільки носила вона іншу назву та інший характер. Сьогодні суб'єкти культури скасування також формують свої соціальні мережі для споглядання та спостереження за тими, кого вони намагаються фактично знищити. Ось як описує термін «культура скасування» сучасний словник Marriam-Webster: «the practice or tendency of engaging in mass canceling as a way of expressing disapproval and exerting social pressure». Ми бачимо, що вочевидь маємо справу з масою та соціальним тиском. Далі у цій статті ми обговоримо, чому маса схильна до тиску та відсіювання та знищення тих, кого вона вважає чужими.

У словнику «Людина і культура» за авторством Н. Хамітова та С. Крилової знаходимо таке визначення культури скасування: «Це свідома стратегія й процедура суспільного тиску на людину (звичай публічну) за неприйнятні вчинки з погляду представників певної субкультури» [15, с. 123]. Також автори додають, що культура скасування також може являти собою певну субкультуру, але при цьому вона може містити в собі представників різних субкультур. Можна погодитися, що ця субкультура діє з конструктивною метою через волю до справедливості, але часто у сучасному світі її дії пов'язані з ресентиментом. Ми маємо справу з приниженням жертви, з якою представники культури скасування вступають в «садомазохістські» відносини.

Культура скасування є архетиповою для нашого суспільства і є однією з сучасних ознак людського буття, де існує конфлікт поколінь та банальна заздрість більш успішним та відомим представникам суспільства [15, с. 124]. Важливо зауважити, що у більш новому своєму словнику «Філософія науки і культури» автори додають до свого визначення поняття «культури скасування» наступне: «Проте у ХХІ столітті культура скасування набуває особливу специфіку, пов'язану з її поширенням у мережах Інтернету і наявністю у її лідерів достатньо високої ерудиції та інтелектуального розвитку, що, однак, не завжди супроводжується розвитком душевності і духовності» [12, с. 200–201]. Бачимо, що небезпека бути скасованим досить велика, бо будь-який сучасний інтелектуал може вважати, що має право на свободу думки та вільного висловлення своїх ідей в соціальних мережах, однак рано чи пізно він стикається з опором в мережі, де кожен на думку А. Бадью є «поліцейським» [4, с. 139], а створення штучних ідентичностей з ціллю локальної домінації є характерним для культури скасування. Одразу робимо висновок, що культура, або субкультура скасування теж є своєрідною мережею.

Цікаво, що відлученням від суспільства займалися ще у Середньовіччі. У книзі М. Фуко «Наглядати й карати. Народження в'язниці» знаходимо наступне: «Коли правда, що проказа породила ритуали відлучення від суспільства, які певною мірою стали правити за модель і загальну форму великого замикання, то чума породила дисциплінарні схеми» [13, с. 247]. Відмітимо, що розділ «Паноптизм» книги Фуко частково присвячений хворобам, які панували у Середньовіччі, а точніше заходам з розподілу суспільства на хворих, не хворих, а також тих, хто буде наглядати за хворими. Одразу робимо парадоксальний висновок – сучасна культура скасування, яка панує в електронних соціальних мережах є ні чим іншим як відлученням від суспільства «хворих на чуму». В сучасному суспільстві заробити клеймо хворого

на чуму можна доволі легко, просто висловивши незручне, або не загальноприйняте твердження на загал. Проблема сучасного філософа криється в тому, що вочевидь ми не знаємо часто, що можна вважати твердженням загальноприйнятим, а що ні, що відповідає нормам сучасної етики, моралі, а що ні. Бо ще Ф. Ніцше у «Ранковій зорі» писав, що всі ми живемо у звичаях, як сталій формі, «заведеному способі жити та діяти» [9, с. 63]. Коли сучасна людина намагається знайти мораль, то не може розгледіти нічого, крім звичаєвості.

Сучасне суспільство диктує нові звичаї та звичаєвості, а ті інтелектуали, які їх порушують, ризикують стати фігурантами нових справ, де панує культура скасування. Ніцше пише у «Ранковій зорі»: «Вільна людина не має звичаїв, оскільки вона в усьому воліє залежати від самої себе, а не від якогось заведення: в усіх первинних станах людства «зле» означає те ж саме, що й «індивідуальне», «свобідне», «свавільне», «незвичне», «непередбачуване», «незбагненне» [9, с. 63]. Можна зробити парадоксальний висновок, що сучасне суспільство часто вважає ідентичними поняття етика, мораль та звичай. Тому, коли мислителя називають аморальним, то можна припустити, що його твердження просто не пройшли перевірку звичаєм, який панує на певній території, в народі, або у соціальній мережі інтелектуалів, до якої належить той, кого намагаються «скасувати».

Досить умовно ми пропонуємо поділити будь-яке твердження на «загальноприйняте таке, що сприймається загалом», «загальноприйняте, що частково сприймається загалом», висловивши яке сучасний мислитель ризикує потрапити в список «чумних», але його може підтримати інша частина загалу і цього не трапиться, також «не загальноприйняте, але знову таке, що може бути не засуджене досить великою кількістю користувачів соціальних мереж», або найгірший варіант «не загальноприйняте», або його можна кваліфікувати як «не модне» твердження, за яке мислитель ризикує стати об'єктом «культури скасування». А найскладніше – це визначити, яке з тверджень є для мислителя таким, які має найменші ризики бути висловленим. Одним з найсміливіших з сучасних мислителів є вже згадуваний А. Бадью. Якщо почитати збірку його есеїв «Похвала політиці», то ми бачимо багато небезпечних думок, на думку сучасних європейських інтелектуалів, які стосуються карикатуристів Шарлі, Ісламу, мігрантів у Франції та багато іншого [4]. Бадью поки не став фігурантом черговою справи культури скасування. Менше пощастило знаменитостям як Д. Роулінг, яка висловила незручну для багатьох позицію стосовно жінок трансгендерів, але зробила вона це в соціальній мережі, за що одразу стала мішенню для нападників.

Можна провести ще декілька паралелей з книгою Фуко, де філософ описує заходи реєстрації громадян міста під час тієї самої епідемії чуми з новітніми соціальними мережами як Facebook, X, або Instagram. Фуко пише: «Інспекція функціонує неперервно. За всім пильний нагляд: «є великий загін міліції під орудою офіцерів та сумлінних громадян» [13, с. 245]. Одразу виникає питання: хто такі ці «сумлінні громадяни»? Як визначався ступінь їх сумлінності під час обрання їх та надавання їм привілеїв спостерігати за іншими? Фуко не дає відповідей на ці питання, він лише констатує історичні факти.

Далі мислитель описує процес обходу синдиком призначеному йому кварталу з людьми: він стукає в кожні двері і вимагає назвати себе і вказати, чи є у названого симптоми захворювання. При замовчуванні, або відмові відповідати людину можуть стратити. Фуко каже: «Кожен замкнений у своїй камері. Кожен, коли йому звелять, називає своє ім'я і показується у вікні. Це великий перегляд живих і мертвих» [13, с. 247]. Цікаво, що таке реєстрування є постійним. Синдики кожного дня звітували старшинам, а ті – меру. Перелік здійснювався за списком, якого існувало три копії – для синдика, канцелярії та квартального управителя.

Фуко наводить на роздуми, що влада сама могла мріяти про появу чуми, або її вигадати з метою розподілити суспільство на вигідні їй групи, бо створюються нові соціальні мережі, нові види контролю. Фуко вважає дисципліну основною причиною виникнення суворих правил під час епідемій, бунтів, злочинів, бурлакування та дезертирства, які філософ вважав часто примарними [13, с. 248]. Тут якраз час порівняти процес реєстрації у чумному місті з реєстрацією у соціальних мережах, де людина добровільно відповідає на майже всі питання під час реєстрації, вказує свій вік, місце фактичного перебування, а потім часто отримує від системи питання: чи ви дійсно тут були? Чи це дійсно ваш номер телефону? Кожен наш зареєстрований акаунт можна вважати нашим «визначеним місцем перебування», з якого немає виходу. Складається враження, що ми самі погоджуємося на подібну муштру, реєструючись у соціальній мережі, яка може нагадувати дисциплінарний заклад і часто замість спілкування і розповсюдження ідей інтелектуал може зіштовхнутися з тотальною самотністю.

Що нас змушує добровільно реєструватися в соціальних мережах? Це не тільки бажання позбутися від самотності та розширення кола контактів для подальшої комунікації. За теорією Ж. Лакана ми всі намагаємося стати предметами, або об'єктами бажання і саме це «бажання бути бажаними» і є проблемою суспільства у всі часи. Там де є бажання, є і погляд, бо саме спостере-

ження за предметом бажання і є основою цього феномену. Лакан виділяє окремо людське око, як основу для виникнення бажання. Цікаво відзначити, що у всіх міфологіях світу існує феномен так званого «злого ока», або «принципова злостивість погляду» [10, с. 138], тому ми маємо вірування, що погляд Бога міг убити, Зевс з'явився перед своїми коханками у різних образах, бо його погляд теж міг їх вбити, індійська богиня Бхгавані спопелила своїх синів Вішну і Брагму поглядом, а Шиву наділила третім оком, бо той погодився прийняти її любов.

За Лаканом саме заздрість є причиною злого погляду, бо латиною заздрість і є «бачити» від слова «*videre*». Тут Лакан ще розділяє поняття заздрість і ревності, «бо саме те, чому заздрить суб'єкт, це часто не те, що він хоче отримати» і додає, «що часто заздрість часто обумовлена володіннями тими благами, якими сам заздрісник ніколи б просто не скористався, не маючи навіть гадки про їх справжню сутність» [10, с. 141]. Ось саме в цьому і є одна з причин виникнення культури скасування в соцмережах. Бо люди діляться в соцмережах предметами благ, задоволення, від чого у споглядачів і виникає ресентимент, бажання заволодіти благами іншого, хоча деякі, наприклад, не вміють водити автомобіль, але все одно заздрять при виді фото людини за кермом нової машини.

Інтелектуали також є об'єктом заздрощів, бо їх відкриті та глибокі думки часто не збігаються з думками маси, панівних еліт, представників ліво-радикального руху, які здатні маргіналізувати інтелектуала за відстоювання оригінальної позиції, яка може бути абсолютно канонічною та науковою. Також Лакан стверджує, «що ніщо так не змушує суб'єкт заздрити, як образ самодостатності, як те, що маленький об'єкт а (за Лаканом – недосяжний об'єкт бажання), який носить тавро втрати і кастрації – є предметом насолоди для іншого, а отже, і репрезентантом задоволення самого по собі» [10, с. 141].

Таким маленьким об'єктом може бути і стаття, навіть невеличке есе або публікація у соціальній мережі. Для інтелектуала саме така публікація може бути задоволенням, бо інтелектуал є представником граничного або метакричного буття людини [16], адже є творцем артефактів культури й співтворчих відносин між особистостями [12, с. 68], а тому не живе канонами та рамками буденності. Заздрісники ж є представниками або буденного буття, або граничного буття з волею до влади і не можуть бути творцями культурних артефактів, бо для цього треба мати хист до само-трансцендентування, справжню толерантність та відкритий до Іншого світогляд – *філософський світогляд*, який долає обмеженість і буденного і особистісного типів світогляду [16, с. 41–45].

Представники ж граничного буття, саме ті, які обумовлені волею до влади і їх інтенції переходу у метакричне буття є тимчасовими і часто не виправдовуються успіхом, здатні приєднуватися до соціальних мереж-груп з метою участі у «публічних стратах». Саме таким чином вони знаходять способи самоствердження, бо це є єдиним для них шляхом для усвідомлення себе, як індивіда, здатного впливати на сучасність.

Парадоксально, що субкультури, які розвиваються у річищі культури скасування, часто користуються принципом – бойкотувати того, хто сказав щось, що не є загальноприйнятим. Тут ми повертаємося до вже запропонованої думки – де межі цього «загальноприйнятого» і чим користується сучасна етика? Скоріш субкультури, які підтримують культуру скасування задовольняють свої власні потреби бути почутими на загаль і для них це єдиний шанс стати на одну щабліну з сучасними світовими інтелектуалами. Субкультури бажать влади над інтелектуалами, над творчістю та над свободою слова. М. Фуко сказав ще у 1975 році, що раніше, ще за 100 років до цього, найвищою владою вважалося «право на життя та смерть» [2, р. 240], а зараз же суспільство вигадало новий тип страти і він називається скасуванням.

Більшість сучасних інтелектуалів, яких скасовують, є представниками граничного буття, бо вони є творцями артефактів культури, у них є воля до пізнання та творчості [16, с. 32–40; 12, с. 87], а також та сама воля до влади [12, с. 86].

Доречним буде додати слова Г. Лебона, який писав ще в 1895 році, що дії натовпу (а соціальна мережа може бути ні чим іншим як натовпом, що сформувався часто хаотично) мають імпульсивну природу і на нього впливають «закони та інституції» і він (натовп) не здатен формувати інші думки, окрім тих, які йому навіюють» [7, с. 19–20]. На думку Лебона багато людей, які опинилися разом в одному місці ще не є організованим психологічним натовпом, а от натовп, якому закинули чи нав'язали певну ідею, перетворюється у натхненний натовп [7, с. 25]. І сам тут криється основна небезпека, бо від керованому ідеєю натовпу можна очікувати будь-яких дій, що часто виходять за рамки моралі та закону. Сам Лебон влучно пише у спеціальному розділі про моральність натовпу, що за спостереженнями психологів моральний рівень натовпу дуже низький [7, с. 68].

Індивід, навіть високоморальний, якого ми можемо віднести до людини граничного та метакричного буття за типологією метаантропології Н. Хамітова, здатний піддаватися дії власних інстинктів. Лебон приводить блискуче порівняння дій лютого натовпу з полюванням. Якщо у другому випадку люди фактично законно задовольняють свої інстинктивні потреби до жорстокості,

то у першому випадку натовп може керуватися ідеями фейкового патріотизму чи релігією (будь-чим іншим) для скоєння своїх злочинів.

Для інтелектуала небезпечно ставати частиною натовпу, бо можна знизити свій моральний рівень, або навпаки, підвищити його. Але тут, на думку Лебона, криється чергова парадоксальна небезпека, бо висока моральність натовпу криється в його здатності до самопожертви на благо химерним цілям. Лебон згадує хрестові походи, де натовп міг загинути на шляху до високої релігійної цілі [7, с. 70]. Актуальними також є яскраві приклади Лебона про злочинні дії натовпу. Першим прикладом є вбивство губернатора Бастилії де Лоне, якого оточив збуджений натовп, який під впливом навіювання, будучи перетворений на бездушний автомат, вчинив фактично самосуд. Причому катом де Лоне виступав простий кухар, який використав свій робочий ніж для страти де Лоне, коли дана кухарю шабля виявилася тупою. Таким чином ми бачимо, що людина під впливом емоцій та почуттів здатна піти на злочин, бо бачить у скоєному не злочин, а «гідний похвали вчинок» [7, с. 205–206].

Ще одну цікаву паралель можна навести між соціальними мережами та паноптиконом Бертана. Ця тюрма, креслення якої були презентовані ще в 1791 році є не чим іншим, як проектом ідеальної в'язниці за теорією її автора.

М. Фуко так описує паноптикон: «Її принцип відомий: на периферії кільцева споруда, в центрі – вежа; вежа має великі вікна, які виходять на внутрішню поверхню кільця, периферійна споруда поділена на комірчини, кожна з них пронизує всю товщу споруди і має два вікна: одне звернене до середини і відповідає вікнам вежі, друге виходить назовні і освітлює всю комірчину» [13, с. 249–250]. Далі М. Фуко пише, що в такі камери запирали хворих, в'язнів, робітників, чи школярів, які провинилися перед суспільством. В такому твердженні Фуко немає нічого дивного, бо в Європі XVIII століття навіть учні могли бути притягнені до відповідальності і посаджені до в'язниці. Наглядач у вежі такої в'язниці сидів проти світла і добре бачив силуети всіх ув'язнених. Фуко влучно зазначає: «Скільки комірчин, стільки ж і невеличких театрів, де кожен актор на самоті, напрочуд індивідуалізований і постійно видимий» [13, с. 250].

Знову виникає паралель з соціальними мережами на кшталт Facebook. Кожен акаунт можна порівняти з такою комірчиною, де кожен зареєстрований видимий всіма та може легко стати мішенню наглядача, або інших ув'язнених. Кожен, хто реєструється у сучасній соціальній мережі повинен пам'ятати, що він стає частиною нового паноптикону і треба бути готовим перебувати у світі, де працюють закони нової етики, яку

часто плутають зі звичаями, слідкувати за лексикою, яку зареєстрований звук вживати, але для певної кількості таких комірчин звичайне слово може бути неприпустимим для вживання, бо соціальні мережі ще не готові до толерантності та здатності чути голоси інших. Але ми самі хочемо вступати в діалог в соціальних мережах, знайшовши свою комірчину, стати об'єктами споглядання за теорією Лакана. Звідси новий парадоксальний висновок – будь-якому сучасному інтелектуалу треба бути готовим зіштовхнутися з представниками різних субкультур, традицій, звичаїв, з розмиттям понять етика та мораль, якими зараз заповнений новий паноптикон, що носить різні назви, які ми всі бачимо в інтернеті. Фуко додає: «Паноптикон – це машина для розриву зв'язку між «бути баченим» та «бачити»: в периферійному кільці люди завжди бачені, проте ніколи не бачать; наглядач у центральній вежі бачить усе, проте його ніхто ніколи не бачить» [13, с. 252]. Але є і суттєва відмінність між соціальною мережею в інтернеті та паноптиконом: у другому ми є і наглядачами, і ув'язненими одночасно.

Фуко зробив цікавий висновок: чим більше спостерігачів, тим більше неспокою це буде викликати в суспільстві. Ми хочемо подобатись, але й знаємо, що за нами спостерігають сотні анонімів, тобто ми всі утворюємо свої вежі, одночасно перебуваючи в камерах. Кожен ув'язнений має нескінченну свободу думки, що здатне привести до «війни всіх проти всіх» за теорією Фрейда. Щоб уникнути таких подій, інтелектуал, який здатний спричинити «випадок-конфлікт», який розгортається в межах соціуму» і не бути соціально відокремленим від інших людей, змушений розробити спеціальну техніку безпеки без протиріч соціальним загальним правилам, чи ритуалам, які домінують у тому суспільстві, де він перебуває [14, с. 93]. Часто така техніка безпеки криється у виникненні зовнішньої самотності. Н. Хамітов пише, що коли інтелектуал провокує випадок-конфлікт, що часто відбувається в соціальних мережах, бо думка інтелектуала, який займається розкриттям власної самоідентичності, самототожності, часто не збігається з думкою маси, тоді «відбувається психологічне відокремлення людини від інших людей» [14, с. 93]. Це означає, що інтелектуал буде самотній внутрішньо у пантоптикумі. Це означає, що він може самозаглибитися з ціллю уникнути переслідування представників культури скасування, але при цьому у своєму самозаглибленні пройти певні метаморфози та вийти на інший рівень буття, або породити ще більше нових ідей. Парадокс в тому, що чим більше ідей здатний породити сучасний мислитель, тим менше він здатний проєктувати у соціумі, бо не дарма Фуко знов влучно пише: «Паноптикон – дивовижна машина, що, зваживши на різномаїтші бажання,

вितворює однакові наслідки, породжені владою» [13, с. 253].

Якщо пару сотень років тому за провини у тюрмі було таврування, то сьогодні його замінило скасування. Фуко називає паноптикон «машинерією» і ця система здатна привести до роботи величезний механізм нагляду самостійно – розподілити всіх по вежах і камерах, призначити спостерігачів, тих, за ким спостерігають і одночасно міняти ролі. Ще один парадокс в тому, що суспільство саме дозволяє робити це зі своїми представниками. За словами Фуко, такий паноптикон робить нову систему влади більш механізованою, віддаленою і їй більше не треба фізично бути присутньою у натовпі з ціллю когось покарати. Ми самі краще бачимо один одного та розділяємо на працьовитих та лінивих, можемо бачити успіхи дітей та їх здатність виконувати в майбутньому ту чи іншу роботу, можна навіть «підраховувати їхні заробітки» [13, с. 254].

Соціальні мережі стали лабораторією, яка здатна виховувати та переробляти піддослідних. Паноптикон здатен сам керувати собою та своїми бранцями. Фуко казав, що такі системи контролю здатні виховувати цілі нові покоління, поділені на різні групи. Одні групи під страхом бути скасованими, будуть приймати будь-які настанови, а інші, з сильною волею до влади і схильністю вступати в різні субкультури, будуть диктувати сучасним інтелектуалам свої правила та варіанти розв'язання загальновідомих задач і з думкою останніх з кожним роком ще важче сперечатися. Важливо відзначити ще один парадокс, який виник у сучасній культурі – лідерство в субкультурах, комісія з визначення «придатності» певних діячів, текстів, книг, думок стає окремою професією, яку намагаються отримати люди часто далекі від можливості називатися професіоналами в сфері, в якій вони намагаються присуджувати винагороди, або навішувати ярлики «хворих на чуму». Від цього страждає навіть філософська думка і як пише Т. Лютий в есеї «Цінність індивідуальності»: «У кожному разі, філософське, і не тільки, осмислення навряд чи мусило б закінчитися універсальною системою. Все навпаки: воно – сукупність спроб уникати чогось остаточного, бо покликане постійно винаходити засоби подолання стану безвиході» [8].

Очевидно, що сучасні мислителі відчувають свою самотність в агресивному паноптикумі. Кожне висловлення повинно бути максимально продуманим, виваженим та обтічним, що не мати сталої форми, здатної образити почуття представника певної субкультури. Ще одна з небезпек, які чекають на інтелектуала – це велика ймовірність відгородитися від світу та стати схожим на героя роману Г. Гессе «Степовий Вовк» Гарі Галлера, який був журналістом, але був вимушений вести

усамітнене життя через те, що написав статтю про Кайзера, яка здалася представникам певних політичних течій образливою і інтелектуал Галлер був фактично скасований у суспільстві [5, с. 72].

Ще один приклад такого скасування, але приклад реального персонажа – це доля Оскара Уайльда. Д. Барнс у книзі «Чоловік в червоному халаті» стверджує, що Уайльд припустився фатальної помилки, коли в суді, де розбиралася його всім відома справа в присутності дванадцяти присяжних з різних верств населення, почав жартувати та «представляти себе на сцені в театрі», що не було сприйнято позитивно цією невеличкою соціальною мережею. Письменник забув, що журі присяжних складалося в той момент з чоботаря, м'ясника та банківського кур'єра, що грало не на руку Уайльду, жарти та словесні обороти якого було не зрозумілими більшості в журі [1, р. 14–16]. Вочевидь, коли ми говоримо про суд присяжних, ми маємо на увазі невелику соціальну мережу, здатну виносити звинувачувальні вирoki будь-якій людині, навіть тій, злочин якої може бути не доведеним. Такий вид соціальної мережі може бути вкрай небезпечним, бо як нам показує приклад Уайльда, соціальна мережа може користуватися власним статусом та особистою неприязню для вирішення долі певного інтелектуала.

Можна запропонувати ввести нове поняття «*групово неприязнь соціальної мережі*», яка може бути виражена в упередженому ставленні соціальної мережі до індивідуальних ознак суб'єкта, з яким їй доводиться спілкуватися. Не дивно, що Г. Лебон у «Психології натовпу» присвятив цілу главу присяжним та кримінальним судам. Лебон зауважує, що присяжні – це «зразок натовпу різноманітного, не анонімного» [7, с. 212]. Автор влучно зауважив, що такий натовп має схильність до навіювання, у них слабка здатність до міркування, вони знаходяться під впливом ватажків, тощо. Лебон вказав, що адміністрація судів до 1848 року займалася ретельним відбором присяжних, надаючи перевагу представникам інтелектуальної еліти – професорам, чиновникам, літераторам, тощо [7, с. 213]. Черговий парадокс в тому, що Лебон на основі власного досвіду та після аналізу роботи певних адвокатів своєї епохи, приходять до висновку, що не важливо, хто саме знаходить в суді присяжних – людина з інтелектуальної еліти, чи простий чоботар, бо їх вирок буде однаковим.

Річ в тому, що тільки-но попавши в соціальну мережу Інтернету – віртуальний натовп, або в натовп фізичний, людина, передусім буденного виміру буття, автоматично починає керуватися думкою більшості, емоціями та власними переживаннями. Лебон навів декілька цікавих прикладів, коли присяжні можуть виправдати злочин, скоєний під впливом емоцій: зраджена дівчина обливає

сірчаною кислотою свого колишнього коханця, або можуть виправдати навіть дітовбивцю. До іншої категорії попадають злочини, які справді небезпечні для суспільства, або потенційно можуть створити небезпечні ситуації для самих присяжних [7, с. 215]. Присяжні завжди дивляться на репутацію обвинуваченого, його статки та чи захищає його знаменитий адвокат.

Саме тут не дуже поталанило тому самому Уайльду, бо маючи неоднозначну репутацію в суспільстві, бажаючи захищати себе в суді самотійно, він вибрав для себе зовсім не виграшну позицію, що і привело його до фіаско. Лебон привів ще один приклад одного англійського адвоката, ім'я якого не називає. Той вочевидь був непоганим психологом і міг зчитувати емоції, які викликала кожна його фраза у суду присяжних. Так адвокат міг розробляти стратегії захисту і відрізнити тих, хто потенційно міг бути на його боці.

Отже, у випадку з Уайльдом ми бачимо трагічний випадок, коли людину граничного буття, а Уайльд був саме людиною граничного буття за всіма показниками і мав особистісний світогляд і мав інтенції до метаграничного буття та філософського світогляду, займаючись творчістю та маючи прагнення до особистісної свободи, скасували представники буденного буття з буденним світоглядом, який характеризується стереотипним мисленням та відсутністю саморозвитку.

В координатах метаантропології ми оперуємо і трьома видами світогляду, які визначив Н. Хамітов: буденний, особистісний та філософський, які можна співвіднести з трьома вимірами людського буття. Люди буденного світогляду користуються соціальними стереотипами свого часу, вони несамостійні та знаходяться під впливом мас. Це світогляд, який створюється більше середовищем, його культурними та соціальними умовами. Тут варто зауважити, що саме владі вигідні представники буденного світогляду, якими легко маніпулювати та керувати. Для особистісного світогляду характерні самостійність, критичність і творчий характер. Людина з особистісним світоглядом стає недоступною для маніпуляцій, адже долає стереотипне мислення. Вона виносить усі події зовнішнього світу на суд власного розуму та переживання [16, с. 43–44].

Так саме і О. Уайльд вирішив покластися на власний розум, коли протистояв так званій касті присяжних, забувши про те, що присяжні керуються навіюваннями мас, дивляться на соціальний статус та ціну адвоката підзахисного. Черговий парадокс: сам Лебон в кінці глави про суд присяжних та суддів в «Психології натовпу» зауважив, що не хотів би потрапити під владу саме суддів, якщо раптом проти нього було б відкрито кримінальну справу, бо мислитель не довіряв без-

межній владі певних каст, бо, на його думку, знаючи психологію натовпу, з присяжними можна домовитися, а от влада каст є непохитною.

Тому робимо наступний висновок, що у сучасного інтелектуала немає виходу, коли він намагається виступати на загал та претендує на звання публічної персони. Дуже часто в дискусіях з членами соціальних мереж може виникати конфлікт. Інтелектуал повинен брати до уваги, що будь-яке спілкування є запереченням двох сторін одна одної за Гегелем, тому у мислителів просто немає іншого виходу: зважувати на психологію натовпу, яку чудово розписав Г. Лебон, а також мати на увазі ідеї про засоби нагляду та покарання М. Фуко та метаантропології Н. Хамітова.

Висновки. Соціальні мережі існують вже десятки сотень років і у всі часи вони існували для заснування та встановлення влади. Можновладці вели листування та розширювали кордони свого впливу за допомогою соціальних мереж. Необхідно зауважити, що будь-яка соціальна мережа створює натовп і схожа за описом на паноптикон – французьку тюрму XVIII ст., яку описав в подробицях М. Фуко в книзі «Наглядати і карати». Кожен в'язень такої тюрми є самотнім, за ним ведеться щоденне спостереження не тільки зі сторони наглядачів, але й інших в'язнів, що унеможливорює наявність будь-якого приватного життя.

Парадокс полягає в тому, що ми самостійно обираємо шлях у паноптикон, бо сучасне життя фактично диктує таку вимогу – якщо сучасна людина бажає розвиватися, вести щоденні листування та розширювати коло знайомств, інтересів та сфер впливу, то їй неодмінно треба стати частиною такого паноптикону. Опиняючись у паноптиконі, людина проходить те, що М. Фуко назвав би «переписом у чумному місті» – добровільне надання будь-якої приватної інформації. Сучасний інтелектуал повинен пам'ятати про те, що будь-яка публікація в соціальній мережі може спричинити протест натовпу, що може привести до «публічної страти» XXI ст., тобто скасування такого об'єкта. Треба також зважувати, що психологія натовпу за Г. Лебоном є хаотичною, їм легко маніпулювати та навіювати ідеї ватажків.

Навіть представники інтелектуальної еліти, яких можна характеризувати як людей граничного буття в координатах метаантропології Н. Хамітова, спроможні діяти на рівні з представниками буденного буття, бо натовп завжди знижує рівень відповідальності та моральних якостей певних індивідуумів, про ще стверджує Г. Лебон, бо натовп занадто мінливий та занадто імпульсивний [7, с. 68]. Натовп з почуттям власної всюдозволеності та безкарності здатний наглядати, карати та скасовувати публічних інтелектуалів.

Справжній інтелектуал повинен не забувати про ресентимент у суспільстві, який, так само як

і байдужа толерантність, може привести його до самотності. За теорією Ж. Лакана будь-яка перевага інтелектуала здатна викликати заздрість натовпу, що може призвести до трагедії Оскара Уайльда. Тому інтелектуал повинен зважувати на сучасні тенденції у мінливому світі, ретельно підбирати слова та дефініції, якими користується, бо все легше стати об'єктом чергової справи, що створюють представники культури скасування, яка насправді є *субкультурою*, в якій маргінальність парадоксально поєднується з масовістю і яка породжує особливу *самотність у натовпі*, зокрема, *групову самотність у соціальних мережах*. Ця групова самотність у соціальних мережах може ставати екзистенціальною основою неототалітаризму – цифрового, мережевого тоталітаризму [3, р. 124] який є одним з глобальних викликів в сучасному світі.

Література

1. Barnes J. The man in the red coat. London : Penguin Random House UK. 2021. 280 p.
2. Foucault M. Society Must Be Defended. Lectures at the Collège de France, 1975-76. London : Pinguin. 2020. 336 p.
3. Khamitov N. The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century. Sofia : Kibea. 2023. 324 p.
4. Бадью А. Похвала політиці. Статті та виступи. Київ : Ніка-Центр. 2019. 224 с.
5. Гессе Г. Степовий вовк. Пер. з нім. Є. Поповича. Харків : Фоліо. 2023. 220 с.
6. Єрмоленко В. Ерос і психея. Львів : Видавництво Старого Лева. 2023. 496 с.
7. Лебон Г. Психологія натовпу. Переклад Ігоря Андрущенка. Київ : Арії. 2024. 224 с.
8. Лютий Т. 2024. URL: <https://tyzhden.ua/tsinnist-individualnosti/>
9. Ніцше Ф. Ранкова зоря. Думки про моральні пересуди. Переклад Вахтанга Кебуладзе. Київ : Темпора. 2021. 800 с.
10. Рус А. Лакан. Вступ до структурного психоаналізу. Переклад К. Поліщука. Київ : КомуБук. 2022. 224 с.
11. Фергюсон Н. Площі та вежі. Соціальні зв'язки від масонів до фейсбуку. Київ : Наш формат. 2018. 336 с.
12. Філософія науки і культури. Словник. За редакцією Н. Хамітова. Київ: КНТ. 2024. 437 с.
13. Фуко М. Наглядати й карати: народження в'язниці. пер.з фр. П. Тарашук. Київ : Основи. 1998. 392 с.
14. Хамітов Н.В. Самотність в людському бутті. Досвід метаантропології. 2-е видання виправлене і доповнене. Київ : КНТ. 2017. 370 с.
15. Хамітов, Н.В., Крилова С.А. Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія. Київ : КНТ. 2022. 295 с.
16. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 5-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ. 2023. 405 с.

Анотація

Ільїн І. Ю. Соціальні мережі як новий «паноптикум»: в'язниця самотніх. – Стаття.

Стаття присвячена темі соціальних мереж, які стали фактично новим паноптикумом ХХІ століття, який використовується владою авторитарних й неоталитарних режимів з метою контролю думок інтелектуалів. У сучасних соціальних мережах, які з появою Facebook перенеслися в онлайн формат, відбувається панування культури відміни, яку можна порівняти з публічними стратами минулих століть. Якщо в класичному розумінні паноптикум означав архітектурну модель в'язниці, що забезпечувала невидимий контроль, то сьогодні соціальні мережі виконують аналогічну функцію, лише в набагато витонченіший спосіб.

Цікаво, що ми можемо провести паралелі між соціальними мережами та паноптикумом ХVІІІ століття, в'язниці, принцип якої детально описав М. Фуко в книзі «Наглядати і карати». А реєстрацію нового акаунту можна порівняти з переписом хворих на чуму у середньовічному європейському місті. Ми добровільно надаємо інформацію про свої інтереси, місцеперебування, коло спілкування та поведінкові звички, що робить нас одночасно спостерігачами і об'єктами нагляду у паноптиконі, де ми всі залишаємося самотніми. У статті аналізується робота Ф. Ніцше «Ранкова зоря», де німецький філософ вже більше ста років тому описав причини виникнення культури відміни – це дії суб'єкту не за правилами звичаїв, встановлених у певному суспільстві. Моральні норми на думку Ніцше є розпливчастим поняттям і все залежить від звичаю. Також було звернено увагу на теорії Ж. Лакана, за якою ми всі бажано стати об'єктами споглядання і між нами, як об'єктами, може виникати заздрість навіть до малого успіху Іншого. Ця заздрість і є причиною активізації представників субкультури відміни.

Вагомою також є праця Г. Лебона «Психологія натовпу», яка допомогла визначити причини хаотичної та агресивної поведінки натовпу, яка є втіленням організованої соціальної мережі, дії якої можуть бути направлені на фактичне знищення особистостей, які діють не за прийнятими натовпом за норму моделями соціальної поведінки.

В методологічних координатах метаантропології Н.В. Хамітова визначено, що часто інтелектуал, який є представником граничного виміру буття може бути публічно скасований представниками буденного виміру буття. В статті наведені вагомі історичні приклади скасування різних особистостей соціальними мережами.

Ключові слова: культура скасування, метаантропологія, буденне буття людини, граничне буття людини, метаграничне буття людини, паноптикон, самотність, соціальна мережа.

Summary

Ilyin I. U. The social network – the new panopticon of the 21st century. – Article.

The article is devoted to the topic of social networks, which have become a new panopticon of the XXI century, used by the authorities of authoritarian and neo-totalitarian regimes to control the thoughts of intellectuals. Modern social networks, which have moved to the online format with the advent of Facebook, are dominated by cancel culture that can be compared to the public executions of the past centuries. If in the classical sense the panopticon meant an architectural model of a prison that provided invisible control, today social networks perform a similar function, only in a much more sophisticated way.

We can draw parallels between social networks and the eighteenth-century panopticon, a prison whose principle was described in detail by M. Foucault in his book “Discipline and Punish: The Birth of the Prison”. Registering a new account can be compared to the process of registration of plague patients in a medieval European city. We voluntarily provide information about our interests, location, social circle, and behavioral habits, which makes us both observers and objects of surveillance in a panopticon where we are all alone. The article analyzes Nietzsche's work “The Dawn of Day”, where the German philosopher described the reasons for the emergence of a culture of difference more than a hundred years ago – the actions of a subject not following the rules of customs established in a particular society. According to Nietzsche, moral norms are a vague concept and everything depends on custom. Attention was also drawn to the theory of J. Lacan, according to which we all want to become objects of contemplation and envy can arise between us as objects, even for the small success of the Other. This envy is the reason for the activation of representatives of the cancel subculture.

G. Le Bon's work «Psychology of the Crowd» is also important. This work helped to identify the causes of chaotic and aggressive behavior of the crowd, which is the embodiment of an organized social network, whose actions can be aimed at the actual destruction of individuals who do not act according to the models of social behavior accepted by the crowd as the norm.

In the methodological coordinates of N. Khamitov's meta-anthropology it is determined that often an intellectual who is a representative of the ordinary dimension of existence can be publicly cancelled by representatives of the boundary dimension of existence. The article provides significant historical examples of the cancellation of various personalities by social networks.

Key words: cancel culture, meta-anthropology, boundary dimension, ordinary dimension, panopticon, loneliness, social network.